

**TERGOV SUDYASI VAKOLATLARINI AMALGA OSHIRISHDA
PROTSESSUAL MUVOZANAT VA “CHILLING EFFEKTI”
MUAMMOSI**

Jo'raqulov Doniyor Davlatovich

Jamoat xavfsizligi universiteti

*“Jinoyat qonunchiligini qo'llash nazariyasi va amaliyoti” yo'nalishi
magistratura talabasi*

@doniyorlwr

+998 94 724 9191

Annotatsiya

Mazkur tezisda jinoyat protsessida tergov sudyasi institutining o'рни, uning vakolatlarini amalga oshirish jarayonida protsessual muvozanatni ta'minlash masalalari hamda “chilling effect” fenomenining yuzaga kelish sabablari tahlil etiladi. Muallif tomonidan shaxs huquq va erkinliklarini kafolatlash hamda jinoyatni samarali tergov qilish o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash mexanizmlariga nisbatan tanqidiy yondashuv ilgari suriladi.

Kirish

Jinoyat protsessida inson huquq va erkinliklarini ta'minlash masalasi zamonaviy huquqiy davlat konsepsiyasining asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi. Aynan shu nuqtai nazardan, dastlabki tergov bosqichida sud nazoratini amalga oshiruvchi institutlar, xususan, tergov sudyasi instituti alohida ahamiyat kasb etadi.

Tergov sudyasi institutining joriy etilishi davlatning repressiv vakolatlarini muvozanatlashtirish, protsessual majburlov choralaring

qonuniyligi va asosligini tekshirish, shaxsning konstitutsiyaviy huquqlarini kafolatlash kabi vazifalarni bajarishga qaratilgan.

Biroq, mazkur institutning amaliy faoliyatida protsessual muvozanatni ta'minlash bilan bog'liq qator tizimli muammolar mavjud bo'lib, ular orasida "chilling effect" fenomeni alohida o'rin tutadi. Ushbu hodisa tergov va sud faoliyatida tashabbusning pasayishi, ortiqcha ehtiyotkorlik va qaror qabul qilishdagi konservatizm bilan ifodalanadi.

Muallifning fikricha, aynan ushbu ikki element — protsessual muvozanat va "chilling effect" — tergov sudyasi institutining real samaradorligini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi.

1. Protsessual muvozanatning nazariy-huquqiy mohiyati

Protsessual muvozanat jinoyat protsessining fundamental prinsipi sifatida davlat manfaatlari va shaxs erkinliklari o'rtasidagi nisbatni belgilaydi. Bu nisbat statik emas, balki dinamik xarakterga ega bo'lib, har bir konkret protsessual vaziyatda qayta shakllanadi.

Muallifning konseptual yondashuviga ko'ra, protsessual muvozanat uch komponent asosida ta'minlanadi:

1. **Normativ aniqlik** (huquqiy me'yorlarning ravshanligi);
2. **Institutsional mustaqillik** (tergov sudyasining tashqi bosimlardan xoli bo'lishi);
3. **Diskretsiyon vakolatlarning asoslanganligi** (qarorlarning dalillarga tayanganligi).

Agar ushbu elementlardan biri zaiflashsa, butun tizimda nomutanosiblik yuzaga keladi. Shu sababli, protsessual muvozanatni faqat nazariy kategoriya sifatida emas, balki amaliy mexanizm sifatida baholash lozim.

2. Tergov sudyasi vakolatlarining realizatsiyasida nomutanosibliklar

Amaliyotda tergov sudyasi vakolatlarini amalga oshirishda quyidagi tizimli muammolar kuzatiladi:

- **Formal yondashuvning ustunligi** – qarorlar ko‘pincha standart shaklda, yetarli tahlilsiz qabul qilinadi;
- **Dalillarni baholashdagi yuzakilik** – iltimosnomalarning mohiyatiga chuqur kirib borilmaydi;
- **Sud nazoratining passiv modeli** – sudya faqat taqdim etilgan materiallar bilan cheklanib qoladi.

Muallifning fikricha, mazkur holatlar tergov sudyasini real muvozanat ta‘minlovchi subyektdan ko‘ra, protsessual “filtr”ga aylantirib qo‘ymoqda. Bu esa institutning asl maqsadiga zid hisoblanadi.

3. “Chilling effect” fenomenining nazariy tahlili

“Chilling effect” atamasi dastlab konstitutsiyaviy huquq nazariyasida qo‘llanilgan bo‘lib, u shaxslarning o‘z huquqlaridan foydalanishdan qo‘rquv sababli tiyilish holatini anglatadi. Jinoyat protsessida esa ushbu fenomen kengroq mazmun kasb etib, huquqni qo‘llovchi subyektlarning xulq-atvoriga ta‘sir ko‘rsatadi.

Tergov sudyasi instituti doirasida “chilling effect” quyidagi omillar natijasida yuzaga keladi:

- sud qarorlarining yuqori instansiyalar tomonidan bekor qilinishi xavfi;

- protsessual javobgarlik mexanizmlarining noaniqligi;
- sud amaliyotining noturg'unligi;
- ortiqcha byurokratik nazorat.

Muallifning subyektiv pozitsiyasiga ko'ra, "chilling effect" nafaqat salbiy, balki ma'lum darajada ijobiy funksiyani ham bajarishi mumkin. Xususan, u ortiqcha repressiv qarorlarning oldini olishga xizmat qiladi. Biroq uning haddan tashqari kuchayishi tizim samaradorligini keskin pasaytiradi.

4. Protsessual muvozanat va "chilling effect" o'rtasidagi dialektik bog'liqlik

Mazkur ikki hodisa o'zaro murakkab dialektik aloqada bo'lib, biri ikkinchisiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

- Muvozanat buzilganda "chilling effect" kuchayadi;
- "Chilling effect" kuchayganda esa muvozanat yanada izdan chiqadi.

Shu nuqtai nazardan, muallif quyidagi ilmiy xulosaga keladi: **"Chilling effect" — bu protsessual muvozanatning buzilish darajasini ko'rsatuvchi indikator sifatida namoyon bo'ladi.**

Bu yondashuv mazkur fenomenni faqat muammo sifatida emas, balki diagnostik vosita sifatida ham baholash imkonini beradi.

5. Muammoni bartaraf etishning konseptual yo'nalishlari

Muallif tomonidan quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Normativ-huquqiy bazani aniqlashtirish

– protsessual qarorlar qabul qilish mezonlarini aniq belgilash.

2. Sud amaliyotini birxillashtirish

– yuqori sud instansiyalari tomonidan izchil huquqiy pozitsiyalar shakllantirish.

3. Tergov sudyasining faol rolini kuchaytirish

– passiv nazorat modelidan faol tahliliy modelga o'tish.

4. Kasbiy mustaqillikni ta'minlash

– sudyalarga nisbatan ortiqcha tashqi va ichki bosimlarni kamaytirish.

5. Protsessual madaniyatni rivojlantirish

– barcha ishtirokchilarning huquqiy ongini oshirish.

Tergov sudyasi instituti jinoyat protsessida adolatni ta'minlashning muhim instrumenti hisoblanadi. Biroq uning samaradorligi bevosita protsessual muvozanatni ta'minlash darajasiga bog'liq.

“Chilling effect” fenomeni esa mazkur muvozanatning buzilishiga olib keluvchi, shu bilan birga uning holatini aks ettiruvchi murakkab ijtimoiy-huquqiy hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Tergov sudyasi instituti faqatgina nazorat mexanizmi sifatida emas, balki protsessual adolatni shakllantiruvchi faol institut sifatida rivojlantirilishi lozim. Faqat shundagina jinoyat protsessida haqiqiy muvozanatga erishish va inson huquqlarini samarali himoya qilish mumkin bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi. – Toshkent, 2024.
2. M. Rustamboyev. Jinoyat protsessi. – Toshkent: TDYU, 2022.
3. Herbert L. Packer. *The Limits of the Criminal Sanction*. – Stanford University Press, 1968.
4. Mirjan Damaška. *The Faces of Justice and State Authority*. – Yale University Press, 1986.
5. Aharon Barak. *Proportionality: Constitutional Rights and Their Limitations*. – Cambridge University Press, 2012.
6. European Court of Human Rights amaliyoti (precedent qarorlar to‘plami).

